

Antonio Berni (1905-1984), Ο Χουανίτο κολιμπάει ανάμεσα στις κονσέρβες, 1974, Αργεντινή.

«Ποιος σας είπε να σηκώσετε άρματα
να δυστυχήσετε;»*

Η Βρετανία, η Σοβιετική Ένωση
και το ΕΑΜ, 1941-1944

Μια κινεζική παροιμία λέει πως το πρώτο βήμα προς τη σοφία είναι να ξέρεις τα πράγματα με το όνομά τους. Τώρα, γιατί πολλές φορές στα ακαδημαϊκά βιβλία και συνέδρια τα πράγματα δεν αποκαλούνται με το όνομά τους είναι μιας άλλης τάξεως συζήτηση, που μακάρι να είχε να κάνει μόνο με ζητήματα διαχείρισης της γνώσης¹.

Ας θεωρηθεί, όμως, αρκετή για τους σκοπούς αυτού του σημειώματος η διαπίστωση ότι η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία αποφεύγει το χαρακτηρισμό της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Αντίστασης και του Εμφυλίου ως «ιμπεριαλιστικής», πιθανότατα διότι η λέξη παραπέμπει σε «παλαιοκομμουνιστικές», «υπεραπλουστευτικές» και γενικώς μη «καθωσπρέπει» αντιλήψεις. Και όμως, στις 8 Δεκεμβρίου 1944 ο αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα διέγινωσε ότι η αιτία των προβλημάτων που αντιμετώπιζε εκείνες τις ημέρες η Ελλάδα ήταν η «μεταχείριση» των Ελλήνων από τους Βρετανούς «σαν να ήταν ιθαγενείς της Βρετανικής Αυτοκρατορίας»². Πενήντα χρόνια αργότερα, το 1994, ο Άγγελος Αγγελόπουλος υπενθύμισε ότι το «βασικό λάθος των Άγγλων είναι ότι [...] παρέμειναν στην ξεπερασμένη πολιτική της αποικιοκρατίας»³.

Το όνομα του πράγματος, λοιπόν, είναι «ιμπεριαλισμός», η διαδικασία δηλαδή με την οποία μια επεκτατική κοινωνία αποκτά επιρροή ή έλεγχο επί μιας ασθενέστερης κοινωνίας. Τα αίτια και τα μέσα ποικίλλουν, αλλά ο σκοπός μένει ο ίδιος: η ανάπλαση της ασθενέστερης κοινωνίας κατά το συμφέρον της Ιμπεριαλιστικής Δύναμης⁴.

Στην περίπτωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, θεμελιώδης είναι η διάκριση μεταξύ της «επίσημης» αυτοκρατορίας –την οποία αποτελούσαν οι αποικίες που ελέγχονταν ευθέως από το κέντρο– και της «ανεπίσημης» αυτοκρατορίας – την οποία αποτελούσαν ανεξάρτητα κράτη που ανήκαν στην επενδυτική, πολιτική και στρατιωτική σφαίρα επιρροής της Βρετανίας.

Ο Θανάσης Σφήκας είναι Επίκουρος Καθηγητής Νεοελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

* Η φράση είναι από τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη και αναφέρεται από τον Γ. Σεφέρη, *Δοκίμια*, τόμος Α' (1936-1947), 7η έκδ. (Αθήνα: Έκτος, 1999), σ. 249. Το κείμενο που ακολουθεί είναι η ομιλία του γραφόντος στην ημερίδα που διοργάνωσε η Αντιπολεμική Διεθνιστική Κίνηση στο Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο στις 3 Δεκεμβρίου 2004, με θέμα «Δεκεμβριανά 1944: Πολιτική της Μνήμης. Μνήμη της Πολιτικής».

Ο κύριος μηχανισμός ελέγχου των ασθενέστερων κοινωνιών ήταν η ύφανση σχέσεων μεταξύ των εκπροσώπων της Ιμπεριαλιστικής Δύναμης και των γηγενών διαμεσολαβητών-συνεργατών. Η χρησιμοποίηση γηγενών πολιτικών ομάδων ως διαμεσολαβητών-συνεργατών με το τοπικό πολιτικό σύστημα επέτρεπε στη Βρετανία να επεμβαίνει ευθέως μόνον όταν το υπάρχον σύστημα ελέγχου κατέρρεε ή όταν μια γηγενής πολιτική ομάδα αντιδρούσε, οπότε μια περισσότερο συνεργάσιμη ομάδα τοποθετούνταν στην εξουσία. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η βρετανική κυριαρχία ετίθετο υπό απειλή, οι αυτοκρατορικές αρχές διατηρούσαν τον πλήρη έλεγχο ή, στην περίπτωση που τον είχαν εμπιστευτεί στα χέρια γηγενών ομάδων, επενέβαιναν ευθέως. Μόλις εξέλιπε ο κίνδυνος και μια νέα «υπεύθυνη» ομάδα διαμεσολαβητών-συνεργατών εγκαθίστατο στην εξουσία, η Βρετανία υπαναχωρούσε σε έμμεσες μεθόδους ελέγχου⁵.

Η αξία των ερμηνευτικών αυτών σχημάτων έγκειται σε δύο διαπιστώσεις: πρώτον, στόχος της Βρετανίας στην Ελλάδα ήταν η στρατηγική προστασία περιοχών της επίσημης αυτοκρατορίας και, δεύτερον, ο ρόλος των γηγενών διαμεσολαβητών-συνεργατών υιοθετήθηκε πρόθυμα από ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού πολιτικού κόσμου προς αντιμετώπιση του κοινού κινδύνου.

Ασφαλώς, ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό κάθε εμφύλιας διαμάχης είναι ότι πάντοτε τα αίτια της είναι εσωτερικά, αλλά η εξέλιξη και η έκβασή της συχνά επηρεάζονται και από εξωτερικούς παράγοντες. Στην περίοδο 1941-1944 στην Ελλάδα αποκρυσταλλώνονται και οξύνονται οι κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις της προηγούμενης δεκαετίας, και εμφανίζεται μια νέα εσωτερική κοινωνική και πολιτική δύναμη με επαναστατικά αιτήματα, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Αυτό που ακολουθεί από τα Δεκεμβριανά ως τον Αύγουστο του 1949 είναι η μακρά και επώδυνη διαδικασία της απόρριψης αυτών των αιτημάτων και της συντριβής των φυσικών φορέων τους από εκείνες τις δυνάμεις, εσωτερικές και εξωτερικές, που επρόκειτο να θιγούν.

Η Βρετανία

Ήδη από τα τέλη του 1942 η εσωτερική δυναμική των εξελίξεων είχε πάψει να είναι αποκλειστικά ελληνικού ενδιαφέροντος. Ως κυρίαρχη δύναμη στη Μεσόγειο, η Βρετανία αποσκοπούσε στην εγκαθίδρυση στη μεταπολεμική Ελλάδα ενός προσωποπαγούς καθεστώτος υπό τον Γεώργιο Β΄, το οποίο θα προστάτευε τις θαλάσσιες επικοινωνίες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας προς τη Μέση Ανατολή και την Ινδία. Όπως αποφάνθηκε το βρετανικό υπουργείο Στρατιωτικών το 1944, «ο μακροπρόθεσμος πολιτικός και στρατιωτικός στόχος μας είναι να διατηρηθεί η Ελλάδα στη βρετανική σφαίρα επιρροής και να αποτραπεί η ρωσική κυριαρχία στη χώρα αυτή, γεγονός που θα έπληττε βαρύτερα τη στρατηγική θέση μας στην Ανατολική Μεσόγειο»⁶.

Εκτός, όμως, από αυτή τη γεωστρατηγική διατύπωση, πρέπει να επισημανθεί ότι για τους Βρετανούς ο ιμπεριαλισμός δεν εξέφραζε απλώς μια πολιτική, αλλά έναν συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης, αξιολόγησης και ιεράρχησης του κόσμου: ενός κόσμου άναρχου και ανήθικου, μέσα στον οποίο «ο βρετανικός ιμπεριαλισμός ήταν μια δύναμη ηθικής»⁷.

Οι αντιλήψεις αυτές ενισχύθηκαν μετά το 1940 από τον Τσώρτσιλ, έναν δεδηλωμένο υπερασπιστή μιας παγκόσμιας ολιγαρχικής τάξης πραγμάτων και υποστηρικτή της φυλετικής ανωτερότητας των Βρετανών έναντι άλλων λαών, η υποταγή των οποίων ήταν μέσο «εξύψωσης και προστασίας τους»⁸. Πέραν των προσωπικών λόγων υποστήριξης προς τον Γεώργιο Β΄, ο Τσώρτσιλ θεωρούσε τη συνταγματική μοναρχία εγγύηση για τη βρετανική κυριαρχία στη νότια Ευρώπη, πίστευε δε ότι το πολίτευμα αυτό ταίριαζε καλύτερα στη «δημαγωγική ελληνική ιδιοσυγκρασία, η οποία δεν είναι ιδανική για δημοκρατία στις πιο εξελιγμένες μορφές της»⁹.

Ωστόσο οι Βρετανοί γνώριζαν ότι η συνεργασία του Γεωργίου Β΄ με τον Μεταξά το 1936 είχε ως αποτέλεσμα την εξάπλωση του αντιμοναρχικού αισθήματος στην Ελλάδα.

Κατόπιν βρετανικών πιέσεων, στις αρχές του 1942 ο Γεώργιος Β΄ και ο πρωθυπουργός Εμμανουήλ Τσουδερός υποσχέθηκαν την αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών και απομάκρυναν από την εξόριστη κυβέρνηση πρόσωπα που σχετίζονταν με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Με τον τρόπο αυτό οι Βρετανοί πίστευαν ότι η πολιτική τους στην Ελλάδα θα μπορούσε να «πουλήσει» καλύτερα. Κατά τον Τσώρτσιλ, η Βρετανία «είχε [πλέον] συνάψει οριστικές σχέσεις με τη νομίμως συσταθείσα κυβέρνηση της Ελλάδος, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Βασιλεύς»¹⁰.

Όμως στις αρχές του 1943 οι αρχηγοί της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα, ο αντισυνταγματάρχης Έντν Μάιερς και ο ταγματάρχης Κρίστοφερ Γούντχαουζ, ενημέρωσαν το Λονδίνο ότι, με βασικό συντελεστή το ΚΚΕ, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήταν μακράν το μεγαλύτερο ελληνικό αντιστασιακό κίνημα, και ασφαλώς διατηρούσε βλέψεις για τη μεταπολεμική πολιτική κατάσταση στη χώρα. Όσο για τον βασιλιά, η πλειονότητα των Ελλήνων απαιτούσε να μην επιστρέψει προτού διενεργηθεί δημοψήφισμα.

Οι αναφορές αυτές βρίσκονταν σε αντίθεση με την επίσημη βρετανική πολιτική, και ως εκ τούτου αγνοήθηκαν από τον Τσώρτσιλ. Τότε, όμως, εμφανίστηκε ένας απροσδόκητος σύμμαχος. Στις 9 Μαρτίου 1943 ο Ναπολέων Ζέρβας ενέδωσε στις πιέσεις των Βρετανών να υποστηρίξει τον βασιλιά, και δέχτηκε την επιστροφή του βασιλιά στην Ελλάδα *ακόμη και χωρίς δημοψήφισμα, εάν αυτό επιθυμούσε η Βρετανία*¹¹. Εκτοτε, οι Βρετανοί ενισχύουν τον ΕΔΕΣ ως αντίβαρο στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι οι αμερικανοί διπλωμάτες χαρακτηρίζαν τουλάχιστον «ατυχείς» τις απόψεις του Τσώρτσιλ για τον Γεώργιο Β΄, και θεωρούσαν πολύ ορθότερη τη θέση του αμερικανού υπουργού Εξωτερικών Κορντέλ Χαλ ότι μετά τον πόλεμο κάθε έθνος έπρεπε να επιλέξει μόνο του το πολίτευμα που επιθυμούσε. Το αμερικανικό υπουργείο Εξωτερικών συμβούλευσε τον Ρούζβελτ ότι η παλινόρθωση του βασιλιά θα οδηγούσε ακόμη και σε εμφύλιο πόλεμο. Αναγνωρίζοντας, όμως, την πρωτοκαθεδρία της Βρετανίας στο ελληνικό ζήτημα, ο αμερικανός πρόεδρος, μαζί με τον Τσώρτσιλ, στήριξε την αδιαλλαξία του Γεωργίου Β΄ στη διάσκεψη του Καΐρου τον Αύγουστο του 1943. Ανάλογη στάση τήρησε ο Ρούζβελτ και τον Αύγουστο του 1944, όταν δεν πρόβαλε αντιρρήσεις στην απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να στείλει στρατό στην Ελλάδα¹².

Από τον Λίβανο στην απελευθέρωση

Ένας από τους πολιτικούς στόχους της Βρετανίας ήταν ο εγκλωβισμός του ΕΑΜ ως μειοψηφούσα συνιστώσα σε μια κυβέρνηση «εθνικής ενότητας». Το ακανθώδες ζήτημα που προέκυψε για μια ακόμη φορά είχε να κάνει με τον βασιλιά. Μετά τις συγκρούσεις του ΕΛΑΣ με τον ΕΔΕΣ το 1943-1944 όλα τα πολιτικά κόμματα συμφωνούσαν στο διορισμό του αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού ως αντιβασιλέα ωστόσο λυθεί το πολιτειακό με δημοψήφισμα. Όμως ο Γεώργιος Β΄ και ο Τσώρτσιλ παρέμεναν ανένδοτοι. Ο βρετανός πρωθυπουργός απάντησε ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να θεωρεί «συνταγματικούς εκφραστές της [...] φιλόδοξες σημαντικές της εμγκράτσιας [και] συγκεκριμένες ομάδες ανταρτών που σε πολλές περιπτώσεις δεν διακρίνονταν από τους ληστές»¹³.

Η κατάσταση περιπλέχθηκε ακόμη περισσότερο όταν τον Μάρτιο του 1944 το ΕΑΜ ίδρυσε την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης και τον επόμενο μήνα εκδηλώθηκε το κίνημα στις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής, με αίτημα το σχηματισμό κυβέρνησης με βάση την ΠΕΕΑ. Μετά την καταστολή του κινήματος, την πρωθυπουργία της εξόριστης κυβέρνησης ανέλαβε στα τέλη Απριλίου 1944 ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος είχε φθάσει στο Κάιρο από την κατεχόμενη Ελλάδα δύο εβδομάδες νωρίτερα. Ο νεοαφιχθείς αμέσως εντυπωσίασε τους πάντες με τις ρητορικές ικανότητες και τα πολιτικά διαπιστευτήριά του· το κυριότερο από αυτά ήταν οι καταγγελίες του ότι η «ένοπλη μειοψηφία» του ΕΑΜ επιχειρούσε «να επιβάλει την εξουσία της σε μια άοπλη πλειοψηφία». Γι' αυτό, πέντε μέρες μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας είπε στον αμερικανό πρέσβη στο Κάιρο ότι εφόσον «οι Σύμμαχοι όπλισαν το ΕΑΜ», οι ίδιοι θα «πρέπει να αναλάβουν και μέρος της ευθύνης να διασφαλίσουν ότι δεν θα επιβάλει μια τυραννία του Κομμουνιστικού Κόμματος στον ελληνικό λαό»¹⁴.

Ο στόχος του πολιτικού εγκλωβισμού του ΕΑΜ επιτεύχθηκε στις 20 Μαΐου 1944, όταν οι αντιπρόσωποι του υπέγραψαν στον Λίβανο το λεγόμενο «Εθνικόν Συμβόλαιον». Τα ανταρτικά σώματα τέθηκαν υπό τις διαταγές μιας «κυβέρνησης εθνικής ενότητας», στην οποία το ΕΑΜ κλήθηκε να συμμετάσχει με πέντε δευτερεύοντα υπουργεία. Στο ζήτημα της βασιλείας προβλέπονταν εκλογές και δημοψήφισμα μετά την απελευθέρωση, χωρίς όμως να αποκλείεται ρητώς η επιστροφή του Γεωργίου Β΄ πριν τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος.

Οι όροι του «Εθνικού Συμβολαίου» απείχαν πολύ από τις επιθυμίες του ΕΑΜ, το οποίο αντέδρασε αρνούμενο να συμμετάσχει στην κυβέρνηση. Μετά από μερικές εβδομάδες διαβουλεύσεων, στα τέλη Ιουλίου 1944 το ΕΑΜ δήλωσε την επιθυμία του να συμμετάσχει υπό τον όρο να αντικατασταθεί ο Παπανδρέου. Αυτός συμφώνησε πρόθυμα, υπό την προϋπόθεση να αναλάβει αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών, διότι θεωρούσε εαυτόν «σημαντική προσωπικότητα» και αναντικατάστατο άνδρα στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Τότε παρενέβη ο Τσώρτσιλ, ο οποίος, σε σημείωμά του προς τον υπουργό Εξωτερικών Άντονι Ήντεν, αποκάλυψε το βαθμό της βρετανικής υποστήριξης προς τον Παπανδρέου:

Δεν μπορούμε να παίρνουμε υπό την προστασία μας κάποιον, όπως κάναμε με τον Παπανδρέου, και μετά να τον πετάμε στους λύκους με τις πρώτες αναρθρώρες κραυγές αυτών των

άθλιων ελλήνων ληστών. Είτε θα υποστηρίξουμε τον Παπανδρέου, αν χρειαστεί και με τη βία, όπως έχουμε συμφωνήσει, είτε θα πάψουμε να έχουμε τις οποιεσδήποτε βλέψεις στην Ελλάδα¹⁵.

Εντέλει, στα μέσα Αυγούστου 1944 το ΕΑΜ έστειλε τηλεγραφικά στο Κάιρο τα ονόματα των υπουργών του. Όπως εξήγησε το ΚΚΕ στις οργανώσεις του, η απόφαση αυτή επιβλήθηκε από το δίλημμα μεταξύ της συμμετοχής στην κυβέρνηση, έστω και μειοψηφώντας, και της αποχής, που θα επέσειε κατηγορίες για παρεμπόδιση της εθνικής ενότητας¹⁶.

Η Σοβιετική Ένωση

Όσον αφορά τη στάση της Σοβιετικής Ένωσης, απαραίτητες αφητηρίες για την ερμηνεία της εξωτερικής πολιτικής της στα Βαλκάνια κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είναι οι αντιλήψεις του Κρεμλίνου για τη σοβιετική εθνική ασφάλεια, τα ιδεολογικά προτάγματα στη διαμόρφωση της σοβιετικής στρατηγικής, οι ιδιαιτερότητες των Βαλκανίων και οι βρετανικές πρωτοβουλίες.

Το 1943 ο Στάλιν είχε ζητήσει από τον Ιβάν Μάισκυ, βετεράνο της διπλωματίας του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου, και τον πρώην υπουργό Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Μαξίμ Λιτβίνωφ να μελετήσουν το ζήτημα των μεταπολεμικών συμφωνιών ειρήνης. Λαμβάνοντας υπόψη τις θυσίες και τις απώλειες της ΕΣΣΔ, το 1944 οι δύο διπλωμάτες συνέστησαν μια διαρκή ειρήνη με τη Δύση. Ειδικά για τα Βαλκάνια θεώρησαν ότι με εξαίρεση την Ελλάδα και την Τουρκία η χερσόνησος θα περιερχόταν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Οι συστάσεις του Μάισκυ και του Λιτβίνωφ ελήφθησαν υπόψη, καθώς στα τέλη του 1944 και σε όλο το πρώτο εξάμηνο του 1945 ο Στάλιν ακολούθησε πολιτική συνεργασίας με τη Δύση¹⁷.

Σε αυτή την πολιτική εγγράφεται και η εξαιρετικά υπερτιμημένη «συμφωνία» της 9ης Οκτωβρίου 1944 μεταξύ του Τσώρτσιλ και του Στάλιν στη Μόσχα, τα ποσοστά της οποίας όμως δεν μπορούσαν να είναι ούτε αδιαπραγμάτευτα ούτε εγγυημένης διάρκειας¹⁸. Επρόκειτο περισσότερο για τη διαπίστωση μιας «συναντίληψης» μεταξύ των δύο ηγετών¹⁹, ενώ τα «αντικείμενα» της «συμφωνίας» άρχισαν βαθμηδόν να αυτονομούνται από τη γραμμή της Μόσχας και του Λονδίνου²⁰.

Ειδικά για την Ελλάδα, ήδη από τον Μάιο του 1944 η ΕΣΣΔ γνώριζε ότι η Βρετανία είχε υποσχεθεί πλήρη υποστήριξη στον Παπανδρέου²¹, ενώ στα τέλη Σεπτεμβρίου γνώριζε τις λεπτομέρειες των βρετανικών σχεδίων για τον αποπλισμό του ΕΛΑΣ και την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας²².

Δύο εβδομάδες αργότερα, στις 13 Οκτωβρίου 1944, το Τμήμα Διεθνών Σχέσεων του ΚΚΣΕ συνέταξε μια έκθεση για την κατάσταση στην Ελλάδα, όπου ανέφερε ότι οι Βρετανοί «θα καταβάλουν κάθε προσπάθεια για να καταστείλουν το λαϊκό κίνημα [...] και θα επιδιώξουν στο μέλλον το σχηματισμό μιας κυβέρνησης από πράκτορες και όργανά τους για να πραγματοποιήσουν τα στρατηγικά τους σχέδια για την επιβολή της κυριαρχίας τους στην Ελλάδα». Όμως, συνέχισε η έκθεση, «ο ελληνικός λαός [...], που έκανε ήδη πολλά για να δημιουργήσει το κράτος του, δε θα πάει σε μια εθελούσια σκλαβιά στους Άγγλους. Κατά πάσα

πιθανότητα θα συνεχίσει τον εθνικοαπελευθερωτικό του αγώνα για να διώξει από τη χώρα όλους τους ξένους εισβολείς, να εγκαθιδρύσει μιαν αληθινή λαϊκή εξουσία στη χώρα»²³.

Ο ανώνυμος συντάκτης της έκθεσης θεωρούσε ότι το ΕΑΜ «αξίζει την πολιτική, ηθική και στρατιωτική υποστήριξη στον αγώνα του»²⁴. Ωστόσο, στις 21 Οκτωβρίου 1944, στο συνοδευτικό σημείωμα με το οποίο έστειλε την έκθεση αυτή στον σοβιετικό υπουργό Εξωτερικών Β. Μολότοφ, ο Γκεόργκι Δημητρώφ ανέφερε ότι, «λαμβάνοντας υπόψη την περίπλοκη διεθνή θέση της Ελλάδας, η απευθείας βοήθεια από τη Σοβιετική Ένωση [...] είναι μάλλον ανέφικτη», και πρόκρινε «τουλάχιστον να δοθεί μια ηθική στήριξη» μέσω του σοβιετικού τύπου²⁵.

Το ΚΚΕ

Στο ερώτημα περί του αν γνώριζε η ηγεσία του ΚΚΕ τις προθέσεις των Βρετανών και τους περιορισμούς της ΕΣΣΔ μια απάντηση δίνουν δύο εκθέσεις που συνέταξαν αξιωματούχοι του ΚΚ Βουλγαρίας με βάση πληροφορίες που τους έδωσε ο Πέτρος Ρούσος μετά από συνομιλίες μαζί τους, πιθανότατα στις 5, 6 και 7 Δεκεμβρίου 1944. Σύμφωνα με την πρώτη έκθεση, ο Ρούσος είπε στους Βούλγαρους ότι το ΚΚΕ γνώριζε ότι «δε θα μπορούσε να δεχτεί καμιά πραγματική βοήθεια από το εξωτερικό», και γι' αυτό «ήταν έτοιμο να κάνει αρκετές παραχωρήσεις», ακόμη και να διαλύσει τον ΕΛΑΣ υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τις οποίες όμως αρνήθηκαν οι Βρετανοί και ο Παπανδρέου. Τότε το ΚΚΕ «ομόφωνα αποφάσισε να αντιτεθεί» και να αναλάβει «έναν σκληρό αγώνα [...] για να προστατεύσουμε την ανεξαρτησία της χώρας»²⁶.

Στη δεύτερη έκθεση ο Ρούσος ανέφερε ότι «το κόμμα ήταν έτοιμο για [...] όλες τις παραχωρήσεις, που θα συνοδεύονταν όμως από ένα ελάχιστο εγγυήσεων για το κίνημά μας. Αλλά η θέση του Παπανδρέου ήταν σαφής, δεν θα υπήρχαν τέτοιες εγγυήσεις». Έτσι,

ο άλλος δρόμος που είχαμε ήταν να υπερασπίσουμε τις θέσεις μας. Ήταν δύσκολος, αλλά το κόμμα τον βρήκε σωστό. Σε ό,τι αφορά τις εσωτερικές δυνάμεις υπήρχε και υπάρχει πλήρης πεποίθηση ότι μπορούμε να ξεπερδέψουμε με την εσωτερική αντίδραση. Το κύριο πρόβλημα είναι η εχθρική στάση της Βρετανίας έναντι του κινήματός μας, από την πρώτη στιγμή του αγώνα μας, που οξύνθηκε ιδιαίτερα τις τελευταίες μέρες. Δεν μπορούσαμε βεβαίως να προβλέψουμε τις ακριβείς προθέσεις της βρετανικής πολιτικής, με την έννοια της στρατιωτικής επέμβασης, αλλά σε κάθε περίπτωση το πολιτικό γραφείο έδωσε εντολή να μη γίνουν επιθέσεις εναντίον των βρετανικών στρατευμάτων, παρὰ μόνον αν υπάρξει ανάγκη²⁷.

Επίλογος

Έτσι, λοιπόν, το φθινόπωρο του 1944 φάνηκε ότι για τους Βρετανούς και τον ελληνικό αστικό κόσμο εκτός από πολιτικά μέσα χρειαζόταν και η στρατιωτική επέμβαση για να καμφθεί η δυναμική πορεία της Αριστεράς. Από την άλλη πλευρά, λόγω του υψηλού βαθμού συσπείρωσης που είχε επιτύχει κατά τη διάρκεια της Κατοχής στις τάξεις του ΕΑΜ, το ΚΚΕ θεωρούσε ότι μια πολιτική κινητοποίηση θα του επέτρεπε να επιβάλει το μεταρρυθμιστικό

πολιτικό του πρόγραμμα διά της ειρηνικής οδού. Αντιμέτωπο με την αδιαλλαξία των Βρετανών και του Παπανδρέου, τον Δεκέμβριο του 1944 το ΚΚΕ κατέφυγε σε μια περιορισμένης έκτασης στρατιωτική κινητοποίηση με την ελπίδα ότι θα πετύχαινε έναν πολιτικό συμβιβασμό· με άλλα λόγια, κατέφυγε σε μια «μη επανάσταση σε επαναστατικούς καιρούς»²⁸.

Αντί επιλόγου αξίζει να μνημονευτεί ένα περιστατικό στο οποίο, από τη μια πλευρά, φαίνονται η νοοτροπία και οι προθέσεις των Βρετανών από τη στιγμή που έφθασαν στην Ελλάδα και, από την άλλη, οι επιδιώξεις του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Το περιστατικό έγινε δέκα μέρες πριν την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου, και το διηγείται ο Γιώργος Χουλιάρας (Περικλής), στενός σύντροφος του Άρη, καπετάνιος του 42ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ και αργότερα διοικητής τάγματος στον Δημοκρατικό Στρατό:

Την ίδια μέρα, στις 16 [Νοεμβρίου 1942], φτάσαμε στο Κυριακοχώρι [της Φθιώτιδας]. Στον κόσμο που μας περίμεναν στην πλατεία του χωριού μίλησαν για λίγο ο Άρης, ο Ζέρβας κι ο Γουντχάουζ, ο οποίος στο λόγο του τόνισε περισσότερο τη φράση «ήρθαμε να σας ελευθερώσουμε».

Μετά ο Άρης δευτερολόγησε κι εξήγησε: «Οι Έλληνες θα λευτερωθούν μόνοι τους. Γι' αυτό άλλωστε πήραμε τα όπλα και μας βλέπετε μπροστά σας. Ο πόλεμος ο δικός μας ενάντια στον κατακτητή για τη λευτεριά της πατρίδας μας είναι και συμβολή στον αγώνα που κάνουν οι σύμμαχοι και οι λαοί όλου του κόσμου ενάντια στο φασισμό. Θα δεχτούμε τη βοήθεια των συμμάχων γιατί θεωρούμε τον αγώνα κοινό κι έχουμε υποχρέωση να βοηθάει ο ένας τον άλλον για τον κοινό σκοπό. Δεν αναλαμβάνουμε όμως καμιά υποχρέωση απέναντι σε κανέναν απ' αυτούς. Ούτε για τώρα ούτε για το μέλλον, μετά την απελευθέρωση»²⁹.

Σημειώσεις

1. Θ.Δ. Σφήκας, «Ένα ιστοριογραφικό ταξίδι στη χώρα του Γκιούλμπερ: η ελληνική ιστοριογραφία και οι διεθνείς διαστάσεις του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου», *Δωδώνη* (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), τόμ. 33 (2004), υπό δημοσίευση.
2. J.O. Iatrides, (επιμ.). *Ambassador MacVeagh Reports: Greece 1933-1947* (Princeton: Princeton University Press), σ. 660: επιστολή MacVeagh προς Roosevelt, Αθήνα, 8 Δεκεμβρίου 1944.
3. Α. Αγγελόπουλος, *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο: Η Μεγάλη Ευθίνη των Συμμάχων*, 2η έκδοση (Αθήνα: Παρουσία, 1994), σ. 148.
4. M.W. Doyle, *Empires* (Ιθάκα, NY: Cornell University Press, 1986), σ. 45.
5. Βλ. Θ.Δ. Σφήκας, «Από τις "κυβερνήσεις ανδρείκελων" στην "αντι-ιμπεριαλιστική μη-επεμβατική ευρπεία": η ελληνική πολιτική της Βρετανίας, 1936-1949», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2003), σσ. 74-77.
6. Αρχεία Βρετανικού Υπουργείου Στρατιωτικών (War Office Files: Public Record Office, Λονδίνο): WO (σειρά) 201 / τόμ. 1598: «Handling of the Greek Situation», 6 Μαΐου 1944.
7. R. Overy (με τον Andrew Wheatcroft), *The Road to War*, αναθεωρημένη έκδοση (London: Penguin, 1999), σσ. 119-120.
8. P. Addison, «The Political Beliefs of Winston Churchill», στο *Transactions of the Royal Historical Society*, 5η σειρά (1980), σσ. 23-47· T.D. Sfikas, «The People at the Top Can Do These Things, Which Others Can't Do: Winston Churchill and the Greeks, 1940-45», *Journal of Contemporary History*, τόμ. 26, αρ. 2 (1991), σσ. 307-332.
9. Αρχεία Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Foreign Office Files: Public Record Office, Λονδίνο): FO (σειρά) 371/τόμ. 33162/ έγγραφο R5766: σχέδιο επιστολής FO προς Harry Hopkins (Κάιρο), γ.χ. (Σεπτέμβριος 1942). Βλ. επίσης, J. Pirjenc, «Η πολιτική της Μ. Βρετανίας, των ΗΠΑ και της Γιουγκοσλαβίας έναντι της Ελλά-

δας το 1944», στο Ν. Σβορώνος και Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-44: Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση* (Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα Ελλάδας, 1989) σσ. 598-599.

10. Βλ. Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα: Ο Ιμπεριαλισμός της «μη επέμβασης»* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997), σ. 47.

11. C.M. Woodhouse, *Το Μήλο της Εριδος: η Ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων* (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σσ. 120-121.

12. Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, ό.π., σσ. 48-49, 58-59.

13. W.S. Churchill, *The Second World War*, τόμος 5, *Closing the Ring* (London: Cassell, 1952), σ. 481: Τσώρτσιλ προς Λήτρερ, 9 Απριλίου 1944.

14. J.O. Iatrides, (επιμ.), ό.π., σ. 509: έκθεση MacVeagh, Κάυρο, 29 Απριλίου 1944.

15. FO 371/43734 R12782: Τσώρτσιλ προς Ήντεν, 6 Αυγούστου 1944. Βλ. επίσης Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, ό.π., σσ. 54-55.

16. Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 55.

17. V.M. Zubok και K. Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996), σσ. 28-32· G. Roberts, «Litvinov's Lost Peace, 1941-1946», *Journal of Cold War Studies*, 4(2) (Άνοιξη 2002), σσ. 23-54· M. McGwire, «National Security and Soviet Foreign Policy», στο M. Leffler και D. Painter (επιμ.), *Origins of the Cold War: An International History* (London: Routledge, 1994), σσ. 53-76.

18. Γ. Γιαννουλόπουλος, «"Το Πρώτο Λάθος του Θεού;" Και Πάλι για τη "συμφωνία των ποσοστών": Μόσχα, Οκτώβριος 1944», στο Σ. Παταγεωργίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Νίκου Σβορώνου* (Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1992), σσ. 377, 379-380.

19. Ε. Χατζηβασιλείου, «Συνέχειες και ασυνέχειες στους στόχους της ελληνικής πολιτικής στα Βαλκάνια πριν και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο», στο Χ. Φλάισερ (επιμ.), ό.π., σσ. 47-48.

20. Ι. Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού: οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1944-1946)* (Αθήνα: Πατάκης, 2004), σ. 279.

21. [Δ. Πατέλης] (επιμ.), *1931-1944. Φάκελος Ελλάς: τα αρχεία των μυστικών σοβιετικών υπηρεσιών* (Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1993), σ. 109 (αφ. 30): αναφορά Φίτιν προς Δημητρώφ για συνομιλίες Παπανδρέου-Λήτρερ, 20 Μαΐου 1944.

22. Ό.π., σσ. 149-150 (αφ. 39): αναφορά Φίτιν προς Δημητρώφ για στρατηγικές βλέψεις των Βρετανών στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση, 27 Σεπτεμβρίου 1944.

23. Ό.π., σσ. 195-196 (αφ. 41): Για την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην Ελλάδα, 13 Οκτωβρίου 1944.

24. Ό.π., σ. 196.

25. Ό.π., σ. 198 (αφ. 42): Συνοδευτικό σημείωμα Δημητρώφ-Μπαράνοφ προς Μολότοφ, 21 Οκτωβρίου 1944.

26. Ό.π., σσ. 201-202 (αφ. 44): Οι πληροφορίες του συντρόφου Ρούσου για τα γεγονότα στην Ελλάδα, 8 Δεκεμβρίου 1944.

27. Ό.π., σ. 210 (αφ. 46): Πληροφορίες και αιτήματα Ρούσου προς σοβιετική κυβέρνηση [Δεκέμβριος 1944].

28. Πρβλ. τον τίτλο της ομιλίας του Γ. Μαργαρίτη στην ημερίδα της Αντιπολεμικής Διεθνιστικής Κίνησης για τα Δεκεμβριανά: «Δεκεμβριανά: μια επανάσταση σε μη επαναστατικούς καιρούς».

29. Το σύνολο των ανέκδοτων αναμνήσεων του Γιώργου Χουλιάρα (Περικλή) πρόκειται να δημοσιευθεί από τις εκδόσεις του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.